

על שירתה של לאה גולדברג

מאת בן-ציון יהושע

משירי ארץ אהבתי

א

מכורה שלי, ארץ נוי אביונה -
למלכה אין בית, למלך אין כתר.
ושבעה ימים אביב בשנה
וסגריר וגשמים כל היתר.

אך שבעה ימים הוורדים פורחים,
ושבעה ימים הטללים זורחים,
ושבעה ימים חלונות פתוחים,
וכל קבצנייך עומדים ברחוב
ונושאים חיוורונם אל האור הטוב,
וכל קבצנייך שמחים.

מכורה שלי, ארץ נוי אביונה,
למלכה אין בית, למלך אין כתר,
רק שבעה ימים חגים בשנה
ועמל ורעב כל היתר.

אך שבעה ימים הנרות ברוכים,
ושבעה ימים שולחנות ערוכים,
ושבעה ימים הלבבות פתוחים,
וכל קבצנייך עומדים בתפילה,
ובנייך- בנותייך חתם-כלה
וכל קבצנייך אחים.

עלובה שלי, אביונה ומרה,
למלך אין בית, למלכה אין כתר -
רק אחת בעולם את שבחך אמרה
וגנותך-חרפתך - כל היתר.

ועל כן אלך לכל רחוב ופינה,
לכל שוק וחצר וסימטה וגינה
מחורבן חומותייך כל אבן קטנה
אלקט ואשמור למזכרת.

ומעיר לעיר, ממדינה למדינה
אנודה עם שיר ותיבת נגינה
לתננות דלותך הזוהרת.

בארץ אהבתי השקד פורח,
בארץ אהבתי מחכים לאורח,
שבע עלמות,
שבע אימהות,
שבע כלות בשער.

בארץ אהבתי על הצריח דגל,
אל ארץ אהבתי יבוא עולה-רגל
בשעה טובה,
בשעה ברוכה,
בשעה משכיחה כל צער.

אך מי עיני נשר לו ויראנו
מי לב חכם לו ויכירנו,
מי לא יטעה
מי לא ישגה,
מי ומי יפתח לו הדלת?

אני ישנה וליבי ער,
על פני ביתי האורח עובר,
והבוקר אור
ובחצר
אבן בודדה מתגוללת.

ג

בארץ אהבתי האביונה
אפילו הירח בשמיים
עומד כעני בפתח

כפוף ורהוי (מפוחד והססני) וחיוור

ועבים קרועות ובלויות
באות מכנף השמיים
חופזות חסודות וצנועות
לכסות חרפתו הדלה

בבוקר עולה החמה
צהובה כעין השלכת
ובראש הסימטה מוטל
תרנגול-הזהב שחוט

[דו משמע: זהב שחוט גם זהב מרודד]

מוקדם ומאוחר, עמ' 222

לאה גולדברג מתה מסרטן השד. יום לפני שלאה גולדברג (1911-1970) איבדה את הכרתה שממנה לא הקיצה, והיא בת 59 שנים בלבד, פקחה לאה גולדברג את עיניה בבהלה ושאלה בקול חלש: "אבל אימא! מה יהיה על אימא?"

היה ברור לה שהיא הולכת למות. אימה של לאה גולדברג נשארה לחיות עוד 12 שנים אחרי מות בתה. היא מתה בגיל 90, נקברה ליד בתה ועל הקבר נכתב: אימה של המשוררת לאה גולדברג. צילה גולדברג נפרדה מבעלה שהיה חולה נפש ונשארה לחיות עם בתה לאה, שלא נישאה מעולם. שתיהן גרו תחת גג אחד.

האם נוכחותה של האם לא הפריעה ללאה גולדברג - להתחתן ולהביא ילדים לעולם?

כמו ביין משובח, השנים שחלפו רק היטיבו עם שירתה של לאה גולדברג. בשנים הראשונות שירתה עוררה ויכוח בחוגי הסופרים והמבקרים ומי שהיה נגדה בעיקר היה המשורר נתן זך שראה בה משוררת מלאכותית שמתעסקת במילים ואילו דן מירון ראה אותה כמשוררת מוגבלת ושטחית. היום הוויכוחים הללו הם נחלת ההיסטוריה של הספרות. מה שברור ששני האדונים הנכבדים הללו טעו ובגדול. לאה גולדברג היא משוררת עמוקה מאוד ומעוררת אהבה מאודמה שעזר לשירתה, היו השירים הרבים שהולחנו ושאותם שרו זמרים מן השורה הראשונה. בשירים שלה התגלו סממנים מוסיקליים. הנכונות היום להאזין יותר לשירת הנשים על מיגוון קולותיה. בעקבות הביקורת על שירתה שיריה נעשו מורכבים יותר, אבל בשנותיה האחרונות היא חזרה לשירים הפשוטים, שבהם יש חשיפה אישית, מבלי לחשוש מה יאמר מבקר זה או אחר.

מה שחשוב מכל הם השירים שהותירה אחריה, שבהם יש עיצוב לשוני מופלא ועושר של דימויים.

רגישותה לרמת שיריה נבעה מכך, שלאח גולדברג הייתה לא רק משוררת מחוננת אלא גם פרופיסור לספרות שעסקה הרבה בשאלות של טוב ורע ומהי שירה טובה אצל יוצרים שונים.

כשאנו מדברים על דימויים בספרות, כמו למשל 'עיניך יונים' אומר משורר שיר השירים. הדימוי בא לתת לנו בדרך מקוצרת ביותר איך נראו עיניה של האהובה. וזאת במקום להתחיל לספר מעשיות ולהיכנס לפירוט קטלוגי. בדימוי הזה 'עיניך יונים' אנחנו מקבלים את צבע העיניים אפור כחלחל, מאורכות ככנפי יונה, יש בעיניים האלה רוח ועדנה של היונה, יש בה את אהבת היונים. יש בה גם הרבה מהתכונות הקשורות ביונה. כל זה במילה אחת במקום פירוט ארוך ומשעמם.

לאח גולדברג מרבה בניגודים. למרות שלאח גולדברג נמנעה מלחשוף את חייה הפרטיים, מחזור השירים 'אהבתה של תרזה די מון', סיפורה של אשת אצולה מהמאה ה-16, שהתאהבה במורה של ילדיה. וכאשר עזב את ביתה, שרפה את השירים שכתבה לו ופרשה למנזר.

קללה נמרצת זו שבה קוללתי
שהתמימים קוראים לה אהבה
הלא תדע מה בעיני שפלתי,
איך מתבזה נפשי במכאובה...
איני רוצה כל לילה בחלום לראות אותך
איני רוצה לרעוד בהיפתח דלתי...
איכה בשלוותי האדישה
הייתי קודם, חכמה בוטחת
ובגרתי נשאתי בלי בושה
ובלילות לא ביעתני הפחד...

לאח גולדברג מתודה על יסורי אהבתה באמצעות אחרת. היא מרחיקה את עדותה אל אותה אשת אצולה בת כמה מאות שנים. במחזור השירים שלה 'אהבתה של תרזה די מון' בשתי השורות הראשונות מופיע ניסוח שיוצר תחושה של מתח חריף בין שני מושגים:

'קללה נמרצת זו שבה קוללתי
שהתמימים קוראים לה אהבה

או:

אתה כאבן חן שחורה, מוארת
בשמש הטובל בה את קרניו

אנחנו מצפים לאבן חן נוצצת, מבהיקה, זוהרת והיא כותבת 'שחורה' ומייד אחר כך 'מוארת'. בואו נראה את סופו של השיר:

האם לאורן אמשילך, בטל,
שרק ידה של רוח האוהבת
תדע מה רך בו בד צעיר מעל?

האמשילך לזוהר הכחלחל
ענוג רוטט, בלב של השלהבת?
יפית בעיניי מכל משל.

האורן יש לו מחטים קשים ודוקרניים מצד אחד. והטל הרך, המימי, מן הצד האחר. בהמשך יש ניגוד בין זוהר כחלחל לבין השלהבת. כך גם יש ניגוד בין ענוג רוטט לבין שלהבת. השלהבת היא דבר הרסני, למוות.

כשהיא אומרת 'יפית מכל משל' - ביטוי זה ממחיש לנו שהיא יודעת מה כוחם של דימויים בשיר. היא אומרת שהמציאות היא יפה מכל תיאור ספרותי.

בשיר אקליפטוס מתוך המחזור 'אילנות' היא שרה:

ואם אי-פעם יבקשו אותי
לומר להם כיצד נפשי ניצלה
אני אשתוק, צורי, ישועתי,
אתה תסלח - אינני יכולה!

אינני יכולה לשאת לשוא
את שם הגיהנום אשר היה
אהבתי. תן לי להיות עכשיו
באשר אני, באשר אני חיה.

תן לך להיות אילמת כאילן,
אשר נגדע ושוב צמחו בדיו,
ובאמירו הציפורים כולן
אומרות שבחי-שמיים בלעדיו,

והוא היחידי והאחד
 זוכר את להב הגרזן החד,
 והוא היחידי והאילם
 נושא את כל האושר השלם.

הניגוד הוא הגיהנום מצד אחד ואשר אהבתי מצד שני. היא רוצה להידמות לאילן, אבל האילן הזה כרות וגדוע.
 הציפורים נמצאות בראש האילן מצד אחד, אבל האילן גדוע. היא מרגישה שהציפורים אומרות /שבחי שמיים
 בלעדיו של העץ.

היא מסמלת את האלם, בניגוד לציפורים המסמלות את השירה. ההפתעה מגיעה בסוף השיר כאשר מתברר שהעץ
 למרות הצלקות והכאב, למרות הסבל והאומללות - דווקא הוא מסמל את האושר השלם.

הדימויים של לאה גולדברג הם כל כך רחוקים מהסמלים השגרתיים והשחוקים. שימו לב לשיר הבא:

א

אני מוטלת כאבן בין הרכסים הללו,
 בתוך עשב כתום ושדוף ושרוף קיץ.
 אדישה ודוממת.
 שמים חורים נוגעים בסלע.
 מאין בא לכאן פרפר צהוב-כנפיים?

אבן בין אבנים - אינני יודעת
 מה עתיקים חיי
 ומי יבוא עוד
 וידיחני ברגל
 ואתגלגל במדרון.

אולי זהו היופי הקפוא לעד.
 אולי זהו
 הנצח ההולך לאט.
 אולי זהו
 חלום המוות
 והאהבה האחת
 אני מוטלת כאבן בין הרכסים הללו,
 בתוך קוץ ודרדר,
 מול הדרך הגולשה העירה,

תבוא רוח המברכת על הכול
ללטף צמרות אורן
ואבנים אילמות.

- - -

איך תעתה ציפור עליזה
אל ההרים הללו?
שיר דודים בגרונה,
ליבה הקטן מפרכס בחדוות אהבה,
עוד יהיו גוזלים בקינה
מזמור אהבה מעוף-כנפיה.

ולפתע פתאום
ממרומי התכלת
נגלתה לפניה
שממה רגומת אבנים.

מלטיקה
מלטיקה
למען אשר לא תראינה עיניה,
את גוויעת כל האהבות,
את קברי כל החדווה
בגובה
הכחול,
בזמר אהבים גלמוד
היא תלויה
ואינה משגת
את המוות הזה
שמנגד - - -

אהבתי הפצועה, האילמת -
איכה תוכל ציפור יחידה
לשאת את כל השמים!

יש לנו בעיקר שתי תמונות: האבן והציפור. שני דימויים. שני ניגודים. האבן מסמלת את הפסיביות, את המוות, את החידלון. רק הפרפר, שהופך בהמשך לציפור, ציפור המנוגדת לחלוטין לאבן. הציפור היא סמל של החיים (ציפור עליזה), שלך האהבה (חדות האהבה). הציפור היא בעצם ציפור הנפש האוהבת והמזמרת.

בשיר נוצר המתח בין הרצון להתמזג באבן, בחידלון, במוות, לבין השאיפה לחיים. הציפור הזאת יש לה כוח מיסטי. היא נושאת את השמיים. האהבה שלה היא לא רק חובקת את כל השמיים אלא שהיא גם כרוכה באבן הדיר (תהומות היגון).

הטראגי בשיר, שמה שהיה ציפור, ציפור הנפש, האבה נושאת השמיים, הופך להיות לציפור האבן:

עד אשר נדם מזמור לבבי

ואפס כוחו

ויהי כאבן

ויפול

יש לנו פה גלגול של הציפור באבן. יש פה שילוב של חיים ומוות. שני סמלים מנוגדים של אבן וציפור, שהיו לאחת.

סגנון כתיבתה

היא בחרה לעצמה סגנון מחמיר של הסונטה המבוססת על ארבע עשרה שורות (זה"ב) או שלוש-עשרה שורות (אהב"ה), חריזה קפדנית ומשקל קצוב. היא מאוד הקפידה על יסוד רציונאלי בשירתה, אולי מפחד שתסחף.

תמיד היא נתנה לטקסט שידבר בעד עצמו. פחות מלל שלה יותר השיר. היא סלדה ממילים גדולות.

בשירתה של לאה גולדברג יש שילוב מוצלח של החוויה האותנטית ושל הניסוח האמנותי. שירתה היא רומנטית.

לאה גולדברג מושפעת מן השירה האירופית המודרנית. הדמויות שלה הן יומיומיות, עצמים קרובים וחוויות קטנות, שהן מנחת חלקן של כל אדם. לאה גולדברג מגלה אותם גילוי חדש, סמלי, לאורן של אמיתות גדולות המאירות לה כמשוררת.

מקום חשוב בשירתה תופסות האהבה והתרקמות יחסי גוף ורוח בין גבר לאישה. דוק של עצב ואכזבה פרוש על שירתה, אך עם זאת היא חדורה חיוב חיים והיא למאבק בכוחות החושך והמוות.

היא כתב לא רק שירה אלא גם פרוזה "והוא האור" (1946), הוא בעל נימה אוטוביוגרפית.

היא נודעה כמבקרת מחמירה. של יצירות של אחרים. היא הפסיקה לעסוק בביקורת כשראתה שהביקורת שלה מרחיקה אותה מידידיה. היא כתבה גם ביקורת על התיאטרון בכלל והתיאטרון העברי בפרט. היא הצטיינה כסופרת

ילדים מחוננת. ממיטב הספרות האירופית בפרוזה ובשירה תורגמו על ידה, ביניהם מלחמה ושלוש של טולסטוי (מלחמה ושלוש), רילקה, אחמטובה, בודלר ואחרים.

השפעתה של לאה גולדברג על יוצרים שבאו אחריה היא גדולה. אחת ממעריצותיה הגדולות הייתה דליה רביקוביץ ומשוררים ומשוררות אחרים.

לאה גולדברג נולדה במאי 1911 בקניגסברג, המוכרת גם בשם קלנינגרד או טֵוֹר, עיר נמל ברוסיה ליד הוולגה. וגדלה בקובנה שבליטא. היו אלה ימים סוערים של מלמת העולם הראשונה שאילצו את המשפחה לעקור ממקומה.

אימה של לאה סיפרה אחרי מותה: כשלאה הייתה פעוטה, שמעה אימה את לאה מדקלמת שורות שהמציאה ברוסית רהוטה: "ציפורים, ציפורים, אנה אתן עפות?" לאימה היה ברור שבתה נועדה להיות משוררת.

אביה שהיה מומחה כלכלי והקים את מערכת הביטוח הלאומי של ליטא, נעצר על ידי צבא הצאר בהאשמה שהוא קומוניסט. כל יום העמידו אותו מול כיתת יורים, עד שאיבד את שפיותו והאמין שהוא אלוהים או משיח.

האב מאושפז בבית משוגעים והילדה הולכת לבקר אותו. היא כותבת ברומן האוטוביוגרפי שלה "והוא האור":

עיניו תועות על פני החצר, על פני הילדים המתרוצצים, עיניים רחוקות ונוקשות. פחד עובר את גופה של נורה. יודעת היא מה פירושן של עיניים כאלו... 'אבא מתחננת נורה' 'אל תלך איתי, הם צוחקים'. 'הילדים', אומר האב, 'הם יבינו, נורה, אני אומר להם, אומר להם את האמת'. הוא מרים את מקלו. בעיניו ניצת להט גדול. קריאות 'משוגע!'... 'זה אביה של נורה קריגר. הוא משוגע!'

בגיל ההתבגרות היא גילתה כי גם אחי האב היה משוגע וכי המשפחה נגועה במחלת רוח האם לא היה כאן הרצון שלה לא להתחתן כדי לא להעביר את מחלת הרוח לדורות הבאים?

בבית הספר של קובנה התנהלו הלימודים בשפה העברית. היא קראה רוסית וחלמה ברוסית ולא ידעה אות עברית ואף לא מילה ביידיש. הילדים היכו אותה בטענה שהיא מסרבת לדבר יידיש מתוך התנשאות. היא הייתה ילדה בכינית, שלא ידעה לרוץ ולקפוץ. כעבור זמן לא רב היא למדה את השפה והדביקה את הילדים, אבל מעולם לא התערתה בחברת הילדים.

ביומנה שכתבה בגיל עשר היא כותבת: 'אצלי טבע כזה לא להיות שבעת רצון. מאושר יכול להיות רק מי שנושא בתוך עצמו את האושר, וכל אדם שמחפש אותו מבחון, לא ימאסו לעולם. ואני שייכת לסוג האחרון'. ילדה בת עשר.

בגיל 15 היא כתבה: אני רוצה להיות סופרת, בזה אני תולה את עתיד ואת חיי. זו מטרתי היחידה. ואם אני לא אגיע אליה, אז אחת היא לי מה שהחיים יעשו ממני".

את לימודיה מימנה בכוחות עצמה מעבודתה כמטפלת ונותנת שיעורים פרטיים. היא נסעה לברלין שם סיימה בגיל 22 את לימודי הבלשנות ובגיל 22 קיבלה את תואר הדוקטור. נושא עבודתה: התרגום השומרוני: בדיקת המקורות הקיימים.

מאז 1932 התפרסמו שיריה של לאה גולדברג בעיתונות העברית. בעזרת סרטיפיקט ששלח לה שלונסקי עלתה לארץ ישראל באביב 1935 עם בן זוגה הפקטיבי, הסופר שמעון גנס-גן, שממנו התגרשה מייד עם הגיעה לארץ.

היא חיה את חיי הבוהימה, בתי הקפה בתל-אביב: אברהם שלונסקי, נתן אלתרמן, יעקב הורוביץ, ישראל זמורה. כדי לממן את הוצאת שיריה היא כתבה ג'ינגלים לפרסומות. הנה אחד מהם:

מה קל הבישול אם בבית יש מגד!

הבעל יטעם ויתמה על הטיב:

זה שמן של 'שמן', מיד הכרתיו!

היא לימדה בבית ספר, אבל בגלל מחלותיה היא פוטרה והתפרנסה מכתובות מאמרים ומהיותה עורכת של ספרות ילדים. בתקופה הזאת היא גם מגלה כישרון ציור. כששהייתה לה תקופת יובש ביצירה היא ציירה.

נערות רבות גדלו על אהבתה הכאובה. והיא עצמה שבה וחוותה קשרי אהבה אומללים. בלתי אפשריים, חד צדדיים, עם גברים בגיל אביה. בגיל 14 היא התאהבה בגבר בן 35, המורה שלה להיסטוריה, ובגיל 16 התאהבה במורה שלה לספרות. לאהובה המשורר אברהם בן יצחק סונה, היא כותבת לקרוא: שירי אהבה מספר עתיק, מוקדם ומאוחר, עמ' 109

היו לה אהבות רבות ואכזבות גדולות אבל אהבתה לאברהם בן יצחק סונה, שהיה פקיד בסוכנות, נמשכה 11 שנים עד מותו. הוא היה בן 67 במותו והיא בת 39 בלבד. הוא פירסם 11 שירים בלבד. מעולם לא נשא אישה אחרת אבל הקשר ביניהם לא התממש. מה שהיא לא יכלה לסלוח לו שבגללו היא איבדה את הטעם מפגישות עם אחרים, כי כולם נראו טיפשים לעומתו.

גם אחרי מותו נמשך הקשר ביניהם והיא כותבת על חלומותיה:

לקח את ידי בידו וכך הלכנו.

ידו הייתה חמה וידי קרה.

אמרתי לו: מה חמה ידך

והוא צחק ולקח את ידי גם בידו השנייה.

ואני אהבתי אותו מאוד.

עם זאת התעוררתי -

כמעט כאשר האיר השחר...

ב1952 עלתה לירושלים ושימשה מורה בספרות כללית. הייתה לה השכלה רחבה מאוד, אבל היא חשה נרדפת באוניברסיטה העברית. עמיתיה לא ראו בה מדענית של ספרות, אבל התלמידים אהבו אותה ומאות רצו לשמוע את הרצאותיה וקיימה בביתה סלון ספרותי כמו במאה ה-19.

לאה גולדברג הצטיינה מאוד כמשוררת וסופרת לילדים. מי מאיתנו אינו זוכר את 'המפוזר מכפר אז"ר', 'מה אומרות האיילות?' ואת שיר היקינתון, שהולחן על ידי רבקה גווילי.

לילה לילה מסתכלת הלבנה

בפרחים אשר הנצו בגינה

בציצי היקינתון

בגננו הקטון

לילה לילה מסתכלת הלבנה

המלחינה לאה גווילי מספרת כי בשנת 1941 ביקשו ממנה ברדיו שיר על פרחים. היא הלכה לביתה של לאה גולדברג ושאלה אם יש לה שיר על פרחים. לאה גולדברג הגישה לה את השיר על היקינתון. המלחינה נדמה היה לה שהשיר מתאר מציאות בגן יפאני ולכן המנגינה נשמעת כשיר יפאני.

בספר 'נסים ונפלאות', קראה לאה גולדברג לעצמה הדודה של שומאיש. אלפי מכתבים כתבו לה ילדים את כולם שמרה ועל כולם השיבה. ילד אחד כתב לה: אם הדודה של שומאיש, אני מציע שתהיי הדודה שלי. ילדה אחת כתב לה: איך את יכולה לכתוב לילדים, ואת אינך ילדה? ולאה גולדברג נאנחה ואמרה: "באמת - איך?!"

חודשיים לפני מותה מסרטן השד, ציירה כלי פריטה שבור ושלושה אנשים עומדים סביבו, כמו מול קבר פתוח. ציור אחר שלה בפחם על נייר חום שציירה ערב מותה. היא ציירה ילדה מתה ואימה סופקת כפיים.

ליד מיטתה בבית חולים נמצאו שיר שכתבה:

מחר אני אמות

לעת מחר אתם

באים על סף ביתי

לחלוק את הכבוד

ולחלק שלל

אבל היום אני

עומדת על הסף

ואעבור גבולי

ואין מסיג אותו